

До 70-річчя звільнення Кіровоградщини від нацистських загарбників

У березні 1944 року радянська армія повністю звільнила Кіровоградщину від нацистських загарбників. Бойові операції по вигнанню окупантів області тривали довгих 5 місяців – з жовтня 1943 року, і обійшлися величезними жертвами: як серед військових, так і мирних жителів.

Війна завдала краю неймовірної шкоди: економіка фактично була зруйнована, значна частина населення знищена, а ті, хто вцілів і не потрапив по мобілізації до радянської армії, елементарно виживали, оскільки не мали найнеобхіднішого – часто житла, майже завжди їжі, ліків, одягу... В таких умовах розпочався тривалий в часі процес відбудови господарства області та налагодження відносно мирного, адже війна ще тривала, життя.

Очолили цю відбудову керівники області – секретар обкому партії Горенков та голова виконавчого комітету Кіровоградської обласної ради депутатів трудящих Іщенко. Областю вони керували і до війни та вчасно евакуювалися на Схід. Що робили під час війни – невідомо.

Після війни народ-переможець, на відміну від переможених, продовжував жити в тоталітарній державі сталінського типу, яка за війну не зробилася гуманнішою до власного народу, який цю владу фактично врятував. Тому стилі й методи керівництва громадянами залишалися тими, що й до війни, тож вони супроводжувалися насильством, терором, наругою, безправ'ям, примусом, репресіями, нещадною експлуатацією та їхніми похідними – голодом впродовж десятиліть та страхітливою бідністю майже всіх без винятку – воїнів-фронтовиків, інвалідів війни та праці, колгоспних та робітничих родин, дітей-сиріт та одиноких престарілих, тогочасної інтелігенції.

Не дивно, що вже з перших днів функціонування відновлена влада на Кіровоградщині у ставленні до народу демонструвала ворожість і підозріливість, адже над кожним громадянином, який пережив нацистську окупацію не з власної вини, а через злочинні прорахунки політичного й військового керівництва країни, автоматично тяжіло тавро якщо не «зрадника», то «запроданця», тож усіх влада взялася «перевиховувати». Ті, хто війну пережили в глибокому тилу чи в обозі радянської армії, і яких поставили керувати областю, за це «перевиховання» взяли досить енергійно. Тож вже в перші дні й тижні після звільнення краєм прокотилися масові арешти громадян, яких таврували «зрадниками», «пособниками», «антирадянським елементом», «внутрішніми ворогами»,

«шпигунами», «завербованими» тощо, тож їх судили. За вироками радянських судів одних повісили майже в центрі Кіровограда – це відбулося в лютому та в травні 1944 року, декого розстріляли, багатьох відправили на тривалі терміни ув'язнення, як правило на 10 або на 25 років. Тож такий улюблений метод страхання народу, як репресії, відновилися на Кіровоградщині відразу після звільнення області від нацистів і тривали до самої смерті тирана.

Щодо тих, хто залишився не ув'язненим, радянська влада вдалася до грізних наказів. Найбільш часто та ультимативно, що не залишав у народу змоги на будь-який вибір, використовувався наказ про «мобілізацію». Мобілізації підлягали чоловіки, жінки, підлітки, а також коні, корови, зерно, кошти, картопля, одяг, м'ясо, реманент тощо. Без сумніву, така політика держави диктувалася прагненням якомога швидше перемогти ворога, а після перемоги над ним – відбудувати поруйноване війною господарство. Прикро, що все це відбувалося за сталінським сценарієм, тож розмір ціни, яку народ заплатив за перемогу та відбудову, був фантастичним. Але це державу не надто хвилювало, а неймовірна самопожертва народу владу не розчулила.

Найбільш інтенсивно в цей час відбувалася мобілізація чоловіків для поповнення бойових частин Радянської армії. Так впродовж 1944 року тільки по Тарасівській сільській раді Аджамського району, починаючи з 28 січня і по 15 грудня, райвійськкомат здійснив 24 мобілізації чоловічого населення в діючу армію. Така мобілізація, що відбулася в кожному селі і місті Кіровоградщини, називалася «тотальною» і призвела до того, що чоловічого працездатного населення в області майже не залишилося. А ті, що залишилися, були або підлітками, або інвалідами, або престарілими.

Так, в колгоспі ім. Димитрова Тарасівської сільської ради Аджамського району на 30 травня 1944 року числилося тільки 10 осіб чоловічої статі. В колгоспі ім. 20-річчя РСЧА Тарасівської сільської ради цього ж району числилося 17 чоловіків[1]. Подібне спостерігалось по всій Кіровоградщині і не тільки по ній.

Дівчат, жінок та підлітків масово мобілізували на будівництво оборонних рубежів, на ремонт доріг, на збирання і поховання вбитих, на перенесення боєприпасів для поповнення бойових частин і підрозділів військ II Українського фронту, на розбирання завалів та зруйнованих будинків і споруд, на ремонт і будівництво адміністративних будівель та мостів, на роботи на елеваторах та цукрових заводах тощо. Проте найбільшою мобілізаційною кампанією для цивільних було відправлення тисяч кіровоградців на відбудову шахт Донбасу. Гасло «Жінки - на Донбас!» влада виконувала затято. Так, 12 березня 1944 року по Тарасівській сільській раді Аджамського району склали «Мобілізаційний список» працездатних громадян з трьох колгоспів сільради, куди вписали 26 прізвищ, з них жінок – 24, чоловіків – 2. П'ятеро мобілізованих дівчат на Донбас

були 1928 року народження, тобто шістнадцятилітні. До початку літа 1944 року на Донбас відправилися загалом понад 2 тис. кіровоградців. Та це був тільки початок.

Всіх тих, хто на думку влади нібито ухилявся від будь-якої мобілізації, чи за самовільне залишення місця роботи, або запізнення на неї, проголошували «дезертирами трудового фронту» та судили. Так, прямо на уроках в школі заарештували ученицю 6 класу Черевашко Н.І., а Кіровоградський народний суд засудив її до 4 міс. тюрми за те, що дівчина нібито самовільно залишила роботу. Суд проігнорував той факт, що в школах саме розпочався новий навчальний рік, тож учениця сіла за шкільну парту. На 4 міс. тюрми засуджена в 1944 році Олександрійським народним судом Шеремет Г.І. за те, що, тимчасово працюючи на лісозаготівлі, з початком нового навчального року повернулася до 6 класу сільської школи. Також цей суд визнав дезертиром та засудив на 3 міс. тюрми і Найденко А.Н., яка впродовж літа працювала в підсобному господарстві в/ч 63462, але з початком навчання повернулася до 7 класу школи. Новомиргородський нарсуд засудив Кравцову А.І. до 4 міс. тюрми за самовільне залишення роботи, не врахувавши тієї обставини, що дівчина успішно закінчила другий курс медшколи, тож повернулася продовжувати навчання на III курсі[2].

«Хліб – фронту!», «Хліб – це зброя перемоги, запорука бойових успіхів Червоної Армії!», «Дати державі, дати фронту більше хліба – значить наблизити час радісної перемоги!». Це - найпоширеніші гасла відразу після вигнання ворога з території Кіровоградської області. Селяни розуміли та сприймали їх, адже на собі відчули, що таке війна, та, крім того, на фронт відправилися їхні батьки, чоловіки, сини, тож свідомо включилися у виконання планів хлібозаготівлі.

Щоб виконати плани по заготівлі хліба, посіяного та зібраного ще в умовах нацистської окупації, пішли взимку та весною 1944 року по під хатами колгоспників численні уповноважені.

На середину квітня область здала державі 3 млн. 897 тис. 397 пудів хліба та 1 млн. 067 тис. 908 пудів картоплі. До кінця травня показник зданого зерна державі становив вже 5 млн. 477 тис. 345 пудів. Крім хліба, державі, або «у фонд Червоної Армії», селяни області здали 243 223 пудів м'яса, 1 721 549 пудів картоплі та готівкових коштів 43 млн. 537 тис. крб. [3].

З лютого 1944 року в області інтенсивно відбувалася ще й заготівля посівного зерна, зібраного в жнива 1943 року. Його теж збирали з господарств колгоспників. До колгоспів також забирали велику рогату худобу, коней та інвентар.

Незаперечно, що майже весь хліб, що був у колгоспах та в колгоспників, держава впродовж 1944 масово вилучила. Вже в цей час населення фактично опинилося на межі голоду.

Для уродженця і жителя хутора П'ята Миколаївка Петрівської сільської ради Онупфрїївського району Панченка Петра Хрисантовича заготівля хліба відразу після звільнення краю від німецьких загарбників обернулася трагедією. Про це свідчить слідча справа № 1132, розпочата 8 січня і закінчена у серпні 1944 року по звинуваченню Панченка Петра Хрисантовича в приховуванні хліба. На запитання слідчого «За які дії вас арештували?» Панченко відповів так: «За те, що з доведеного мені сільською радою плану здачі державі хліба я на добровільних началах здав 160 кг, вважаючи, що лишків хліба у мене немає. Коли комісія по хлібозаготівлі вдруге прийшла до мене у двір і запропонувала продати ще хліб державі, то я, Панченко П.Х., показав їм на дві ями із закопанним в землю хлібом, якого там виявилось 37 пудів пшениці, 20-22 пуди ячменю. Більше хліба в ямах не було. Комісія полізла на горища і конфіскувала зерна різних культур приблизно до 200 пудів». На запитання «Де ви взяли 200 пудів хліба?» заарештований відповів: «На протязі двох років роботи в громадському дворі та ще трохи купив знову ж таки в громадському дворі. Іншими шляхами зерна не здобував». Військтрибунал 5-ї Повітряної армії засудив Панченка П.Х. до 8 років позбавлення волі за приховування хліба. Перебування ув'язненого в тюрмі виявилось нетривалим. Вже влітку 1944 року Панченко помер [4]. Показові судові арешти нібито за приховування хліба відбулися в кожному районі. Мета цього – чергове залякування звільненого, але підневільного населення.

Якщо в перші тижні відновлення радянської влади зерно, м'ясо, картоплю вилучали в населення т.зв. активісти, то через місяць-другий це робили уповноважені наркомату заготівель, які майже кожному селянському господарству доводили плани здачі державі основних продуктів харчування, вовни, городини, садовини. Ці податки, якими обкладалися навіть фруктові дерева, відбирали в населення не надлишки продукції та сировини, а майже їх всі. Хто не виконував податків, у тих описували й розпродували майно, або судили.

Всі колгоспники Кіровоградщини – престарілі, хворі, багатодітні матері, каліки та інваліди, чоловіки та жінки, їхні діти та внуки віком від 12 років, зобов'язані працювати в колгоспах. 28.04. 1944 року Кіровоградський облвиконком встановив мінімальну норму виходів на роботу, що обчислювалася трудоднями. Не вироблення норми спричиняло переслідування колгоспників репресивними органами тогочасної держави – їх всіляко цькували на загальних зборах колгоспників, виключали з господарств, віддавали до суду. Розпочалися ці судилища ще в 1944 році – відразу після визволення краю від німецьких загарбників. Впродовж 1944 року суди області засудили 240 колгоспників за невиконання ними норм Указу від 15.04. 1942 року.

Серед засуджених – колгоспниця з Бобринецького району Вишневська Т.В., яку покарали виправними роботами на 4 місяці за не вироблення в першому

періоді мінімуму трудоднів. Бобринецький народний суд не врахував ті обставини, що спричинили це «не вироблення», а саме: впродовж 10 днів Вишневська Т.В., отримавши дозвіл правління колгоспу, їздила провідати пораненого в боях брата, а повернувшись додому, тяжко ослабла, оскільки на неї вже чекала похоронка на вбитого чоловіка, що й спричинило її хворобу впродовж трьох тижнів[5].

Щоб вижити населення змушене вдаватися до крадіжок зерна. Вони розпочалися в жнива 1944 року. Такі крадіжки трактувалися владою як найтяжчий злочин. Реакція не забарилася – відновилася дія закону від 7.08. 1932 р., відомого як закон «про п'ять колосків». Судили не тільки за вкрадене зерно, а за принесені «колгоспні» буряки, солону, пригірщ дерті тощо. Вже в II кварталі 1944 року за цим законом розстріляли двох колгоспників та кілька десятків засудили на різні терміни ув'язнення. З 1.06. по 1.10. 1944 року засудили до позбавлення волі 80 чоловік, звинувачених у крадіжках їстівного[6]. Що свідчило про одне – сільське населення області масово голодували. Не краща ситуація склалася й для тих, хто отримував хліб на картки: робітники промислових підприємств, вчителі, лікарі, міліція, судді тощо. Наповнюваність їхніх карток виявилася мінімальною – від 100 до 500 грам хліба на день, зрідка – особливо привілейованим - 800 грам, але викупити його на картки виявилось для багатьох справою неймовірно тяжкою: біля хлібних крамниць збиралася товпа голодних і розлючених людей, де зчинялися постійні бійки, сварки та гвалт. Купити одяг та взуття виявилось справою безперспективною - і не тільки через дорожнечу, а й через їх повну відсутність. Тож грабежі, розбій та бандитизм у щойно звільнених містах та райцентрах області – явище доволі типове.

Оскільки кровопролитна війна ще тривала і до її завершення потрібно було чекати ще понад рік (з часу звільнення області від нацистів), то з військових частин до Кіровоградщини справжнісіньким потоком полилися звістки про смерть у боях чи зникнення безвісти чийхось синів, батьків, чоловіків. Вони спричиняли депресію в численних родинах та відчай. До них добавилися епідемії інфекційних хвороб, спричинених війною: тифу, туберкульозу, малярії...

Ось такими постають через призму численних документів, що нині зберігаються в Державному архіві Кіровоградської області, деякі складні аспекти життя 70-річної давнини.

Іван Петренко

Використані джерела:

1. Державний архів Кіровоградської обл.(далі – ДАКО) – Ф.3972. – Оп.1. – Спр. 4. – Арк. 12,13.
2. ДАКО. - Ф. 5037. - Оп.4. - Спр.3. - Арк.47.
3. Газ. «Кіровоградська правда» 23.05.1944 р.
4. ДАКО. - Ф. П. 5907. - Оп.28. - Спр.3. - Арк.1457.
5. ДАКО. - Ф. 5037. - Оп.4. - Спр.3. - Арк.54.
6. ДАКО. - Ф. 5037. - Оп.4. - Спр.6. - Арк.96.